

AMBE J. NJOH, SUSAN DENYER VE RICHARD W. HULL ÜZERİNDEN AFRIKA YEREL KONUT BİÇİMLERİ VE TASARIM YAKLAŞIMLARI

Hasan Basri KARTAL¹

ÖZ

Yapılan genetik çalışmalar, günümüzde Afrika'da yaşayan Khoisan ve Bantu Kabilelerinin ve Nil ve Güney Sudan alt familyalarına ait dilleri konuşan kabilelerin, ilk modern insan türü olan *Homo sapiens* ile çok yakın bir gen havuzuna sahip olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Afrika'da bu kabileler içerisinde, görece daha yalıtılmış bir yaşam süren ve *Homo sapiens*'in erken dönem yerleşim kültürüne benzer bir mimari anlayışı benimsemiş olan kabilelerin, geleneksel mimarlık türlerini incelemek önem kazanmaktadır. Bu makalede, Afrika'da görülen farklı etnik gruplara ait konut biçimlenişlerinin evrimleşmesi, araştırmacı bilim insanları Ambe J. Njoh, Susan Denyer, Richard W. Hull tarafından yapılan temel çalışmalar üzerinden incelenmiştir. Makalenin temel metodu, niteliksel bir araştırma, teorik okuma ve açıklama üstünde şekillenmektedir. Makale Türkçe dilinde yazılmış Afrika'daki yerel kabilelerin konut tasarım ilkeleri ve biçim gelişimine dair teorik yaklaşımları içeren literatür eksikliğini doldurmak amacıyla yazılmıştır. Makale, Afrika yerel mimarlığı içerisinde kullanılan malzeme ve teknik iklim koşullarına göre değişiklik gösterdiği söylenebilir. Ortaya konulan en önemli bulgu ise, günümüzde durum tersine dönse bile, Afrika yerel mimarisinde, yuvarlak planlı konutlar dikdörtgen planlı konutlara göre daha fazla kullanılmıştır. Bu durum gerek işlevsel gerek estetik açıdan bölge insanları tarafından daha avantajlı bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afrika Yerel Mimarisi, Afrika Yerel Kabileleri, Konut Biçimleri, Ambe J. Njoh, Susan Denyer, Richard W. Hull, Kare Planlı Konutlar, Yuvarlak Planlı Konutlar

Jel Kodları: N97, O18

---

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, hbasrik@gmail.com, (ORCID: 0000-0003-1586-9596)

AFRICAN INDIGENOUS HOUSING FORMS AND DESIGN APPROACHES THROUGH THE WORKS OF AMBE J. NJOH, SUSAN DENYER AND RICHARD W. HULL

ABSTRACT

Genetic studies have shown that the Khoisan and Bantu tribes living in Africa today, and the tribes speaking languages belonging to the Nile and South Sudanese subfamilies, have a very close gene pool with *Homo sapiens*, the first modern human species. In this context, it is vital to examine the traditional architectural products of the tribes in Africa, who lived a relatively more isolated life and adopted an architectural understanding similar to the early settlement culture of *Homo sapiens*. In this article, the evolution of housing formations of different ethnic groups in Africa is examined through basic studies by research scientists Ambe J. Njoh, Susan Denyer, and Richard W. Hull. The primary method of the article is based on qualitative research, theoretical reading and exposition. The article was written to fill the lack of literature written in Turkish language containing the theoretical approaches to the housing design principles and form development of the local tribes in Africa. The article states that the materials and techniques used in African local architecture vary according to climatic conditions. The most important finding is that even if the situation is reversed today, circular-planned houses have been used more than rectangular-planned houses in African local architecture. Using a circular plan have been considered more advantageous by the region's people in terms of functionality and aesthetics.

Keywords: African Indigenous Architecture, African Indigenous Tribes, Housing Forms, Ambe J. Njoh, Susan Denyer, Richard W. Hull, Rectangular-plan Houses, Circular-plan Houses

JEL Codes: N97, O18

GİRİŞ

Yapılan araştırmalar, birçok insan türünün ve ilk insansuların Afrika'da, özellikle de doğu Afrika'da ortaya çıktığını göstermektedir (Dunsworth, 2007). Genetik çalışmalar, Afrika'nın güneyinde ve doğusunda yaşayan Afrika kabilelerinin, *Homo sapiens*'in (modern insan türü) günümüzde yaşayan en yakın akrabaları olduğunu göstermektedir (Hart ve Sussman, 2009). Yapılan analizler (mitokondriyal DNA analizleri ve Y-Kromozomu Haplogrup DNA analizleri), Afrika'daki insan türlerine ait fosil bulgular ile örtüşmektedir. Etiyopya, Kenya, Çad, Tanzanya gibi bölgelerde ortaya çıkan fosiller, ilk insanımsuların bu bölgede ortaya çıktığını göstermektedir. Afrika'da yaşayan Khoisan, Bantu ve Nil-Sahra bölgesi kabilelerin ilk ortaya çıkmış olan *Homo sapiens* ile yakın bir gen havuzuna sahip olduğu bilinmektedir (Dunsworth, 2007; Leakey, 1982). Bu çalışmanın araştırma konusu, Afrika'da yaşayan, kültürel açıdan -özellikle yerleşim kültürü açısından- *Homo sapiens*'in erken dönem yerleşim kültürüne benzer bir yaşamı benimsemiş olan kabilelerin yapılaşma biçimleri ve tasarım ilkeleri üzerinde şekillenmektedir.

Çalışmada yararlanılan belli başlı kaynaklar, Afrika kentsel planlama uzmanı Ambe J. Njoh, Afrika yerel mimarisi üzerine araştırmalar yapan Susan Denyer ve Richard W. Hull'e aittir. Makale kapsamında yararlanılmış temel kaynaklar, Njoh'ın 2006 tarihli '*Tradition, culture and development in Africa: Historical lessons for modern development planning*' (Türkçe: Afrika'da gelenek, kültür ve kalkınma: Modern kalkınma planlaması için tarihsel dersler) adlı kitabı, Denyer'in 1978 yılında yayınlanmış '*African traditional architecture: An historical and geographical perspective*' (Türkçe: Afrika geleneksel mimarisi: Tarihsel ve coğrafi bir bakış açısı) adlı çalışması ve Hull'un 1976 tarihli '*African cities and towns before the European conquest*' (Türkçe: Avrupa zaptı öncesi Afrika kentleri ve kasabaları) adlı kitabıdır.

Makalede, yukarıda belirtilen üç araştırmacının çalışmalarına yoğunlaşarak, Afrika'daki farklı etnik gruplara ait konutların tasarım, biçimlenme ve malzeme kullanımına değinilecek, bunların arkasında yatan ilkeler tartışılacaktır.

1. AFRİKA YEREL MİMARİSİNDE KONUT TASARIMINA DAİR İLK SÖYLENEBİLECEKLER

Afrika yerel mimarisinde, farklı iklimlere sahip olan coğrafyalarda inşa edilen konutlarda, iklimin özelliklerine göre farklı tasarım stratejilerin izlendiği bilinmektedir (Bourgeois, 1983). Bu bağlamda gün-gece, kuru-yağmurlu mevsimler arasındaki sıcaklık farklarının çok olmadığı sıcak bölgelerde, yapılar doğal havalandırmadan en yüksek düzeyde faydalanılacak şekilde inşa edilir (Crouch ve Johnson, 2001). Batı Afrika'da sahil bölgesindeki konutlarda uygulanan ilkelerden bazıları yapının yerden yükseltilmesidir (Elleh, 1997). Bunun yanında, okyanus tarafına bambulardan yarı açık bir duvarın inşa edilmesi, tam ya da denetimli açıklıkların bırakılması da uygulanan diğer ilkelerdendir. Yağmur ormanlarının bulunduğu bölgelerde, rüzgârın ara yönlerden ve hızlı esmesinden dolayı

konutlar dikdörtgen ve kapalı bir biçimde inşa edilir. Gece gündüz sıcaklık farkının çok olduğu savana bölgesinde ise inşa edilen konutlar, gerekli rüzgârı almak, gece ayazından korunmak için konik, ‘arı kovanı’ gibi biçimlerde inşa edilir. Bu bağlamda yapı malzemesi olarak pişmiş toprak malzeme seçilir ve konut pencereleri havalandırmadan en uygun şekilde faydalanmak adına dairesel biçimlerde tasarlanır. Yarı çöl ya da kırsal iklimlerde, yuvarlatılmış köşeleri olan konutlar hem havalandırma açısından hem de ışık ve gölge arasındaki geçişlerin yumuşak olması bakımından en uygun çözümlerden biridir. Yuvarlatılmış kenarlar, ışığın dereceli olarak kırılmasına ve yapının güneş ışığından korunmasına olanak sağlar, ormanlık alanlarda uzun ağaçların güneş ışınlarına karşı bir filtre görevi yapması gibi bir görevi üstlenirler (Njoh, 2006; Njoh, 2015).

Afrika yerel konut mimarisinin tasarımındaki en önemli hususlardan biri ‘beden merkezli tasarım’ yani insan merkezli konut biçimciliğidir. Afrikalıların, mimari mekânı kavramsallaştırırken, görselleştirirken ve üretirken genel olarak insan anatomisini merkeze alarak edimde bulduklarını söylenebilir (Njoh, 2006; Njoh, 1999). Suzanne Blier, Togo’da yaşayan Tamberma kabilesi üzerinde yapmış olduğu araştırmada, bu kabile üyelerinin konutları insanlar gibi düşündüklerini söyler. Et, kemik ve kanın insan bedenini oluşturan unsurlar olması gibi; konutlar da kil, çatki malzemeleri ve suyun karışmasıyla oluşmuş yapılardır. Ayrıca Blier, Tamberma kabilesinin, konutlarının dişi ya da erkek cinsiyetlere sahip olduğuna inandıklarını belirtir. Aynı zamanda, beden baş, kol, dudak, kulak, burun, dil gibi bölümleri ile ilişkili olarak konutlarında da benzer analogik bölümler varsaydıklarını ortaya koyar (Blier, 1983). Tamberma kabilesinde konutun tasarım ve inşası erkeklerin rolü iken, süsleme ve iç duvarların şekillendirilmesi kadınların görevidir ve mimari üretim tıpkı bir bebeğin doğması gibi kadın ve erkeğin ortak üretimi olarak görülmektedir. Bu bağlamda konutların da bir Tamberma kabilesi üyesi kadar ömrünün olması beklenmektedir. Tamberma kabilesi, beden unsurlarını mimari ürünlerle ilişkilendirmenin yanında, mimari unsurların ölçülerini de bedensel unsurların kendisini kullanarak üretmektedirler. Tamberma kabilesi, konutların cephe ve kesitlerini beden dikey duruşu ile, planlarını da beden yatma pozisyonunda duruşu ile özdeşleştirirler. Aynı zamanda pencereler göz ile, kapı ağız ya da burun ile özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda Tamberma kabilesinde, bir evin komşuları, ev sahibinin olmadığı durumlarda bile konutun barınak özelliğinden faydalanabilmek için kapıya selamlarını iletmek zorunda hissederler. Bazı Afrika kabilelerinde, ev sahiplerinin içkilerini kapı eşiğine yani konutun ağızına dökerek paylaştıkları gözlemlenmiştir. Yapıda bulunan ve çeşitli hububatları öğütmek için kullanılan taşlar, yapının dışlarına, ‘lento’ dile, kapının çerçevesinin aşağıya doğru uzayan kısmı, yapının dudağı ile özdeşleştirilmiştir. Tamberma kabilesi, konutun birimlerini birbirine bağlayan duvarları eklemlere, hububat ambarlarını yapının midesine benzetmişlerdir (Blier, 1983; Njoh, 1999).

1.1. Ambe J. Njoh: Afrika Yerel Mimarisindeki Konut Üslupları ve Kültürel Arka Planları

Ambe J. Njoh'a göre Afrika'da geleneksel mimarlık ürünlerini inceleyen çalışmaların çoğunluğunda temel olarak iki temel nokta gözden kaçırılmıştır. Bunlarda ilki, bu çalışmaların genel olarak betimsel düzeyde kalmasıdır. İkincisi ise geleneksel Afrika konut kültürünün oluşmasını sağlayan kültürel ve geleneksel koşulların incelenmemesidir. Bu bağlamda Njoh, ilgili alandaki gözden kaçırılmış noktaları ele alabilmek için geleneksel Afrika mimarlığındaki yapı biçimlerini, inşa yöntemlerini, konut üretme stratejilerini, mekânsal çatkılarını incelemeye çalışmıştır. Njoh, Afrika mimarlığında özellikle de Sahra-altı Afrika geleneksel mimarisinde görülen konut biçimlenişlerini; genel olarak çadır ve benzeri geçici çatkılar, Sudan üslubu, 'impluvium' üslubu (iç avlulu konut), tepe üslubu, arı kovanı üslubu, 'Ghorfa'lar, Kasaba üslubu olmak üzere gruplara ayırarak incelemiştir (Njoh, 2006).

Njoh'a göre, 'çadır ve benzeri geçici çatkılar' daha çok göçebe topluluklar ve avcı toplayıcı kabileler tarafından kullanılmaktadır. Bu mimarlık biçimini kullananlar, 'Sahel' ya da Sahil bölgesi olarak adlandırılan Sahra Çölü'nün kuzeyinde yer alan tropik ve yarı kurak alanlarda yaşayan göçebe 'Tuaregler' (Nijer, Burkina Faso, Mali); Batı Afrika'nın kıyı bölgelerinde yaşayan 'Fulaniler' (Kamerun, Nijerya, Benin, Sierra Leone); Fas'ta yaşayan 'Tekna' konfederasyonuna bağlı berberi kabileler; Tanzanya'nın kuzeyinde Kenya'nın güney bölgelerinde yaşayan 'Maasai' ya da 'Masailer'; Güney Afrika'nın kırsal bölgelerinde yaşayan 'Sotho', 'Tembu/Thembu' ve 'Xhosa' gibi kabileler; Kongo Pigme kabileleri; Tanzanya'da yaşayan 'Fipa' kabileleri; Çad Gölü çevresinde yaşayan 'Kanembu' kabileleridir. Bu yapılar genel olarak kolay bir biçimde sökülüp, az enerji, zaman ve malzeme gerektiren yapılardır ve bu kabilelerin göçebe yaşamlarına uygun olarak deve, eşek gibi çeşitli yük hayvanları tarafından taşınabilecek hafif ve geçici çatkılardır (Njoh, 2006).

Njoh'a göre Afrika mimarlığında görülen bir diğer önemli üslup ise 'Sudan üslubu' olarak tanımlanmaktadır. Njoh'a göre Sudan üslubu, daha çok kuzey Arap ülkelerinde görülen, avlulu, toprak malzemedен inşa edilmiş, palmiye yaprakları ile toprak malzemenin desteklendiği, kerpiç duvarlı konutlardır. Bu üslup daha çok silindirik şeklinde tabanı olan ve üzerinde koni biçimli bir çatının yer aldığı konut biçimleridir. Bu konut tipi daha çok İslam'ın Afrika'da yayılması ile ilişkilendirilse de Afrika'da İslam'ı benimsemiş bütün kabilelerde görülmemektedir. Farklı inanç gruplarına ait Sudan ve Kuzey Afrika'da yaşayan kabilelerde de bu üsluba sıkça rastlanmaktadır. Bu konut biçimi, kuzey Afrika ve Sudan'ın yanında Senegal, Kamerun, Angola'nın savana bölgelerinde, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzanya, Malavi, Mozambik, Zimbabve ve Güney Afrika'da da görülmektedir. Bu konutlarda, pişmiş toprak malzemelerin ahşap destek elemanları ile desteklendiği de bilinmektedir. Ahşap desteklerin kullanıldığı örneklerden bazıları, dallarla desteklenmiş kilden çatkılar da içermektedirler. Bu tür konutların çatıları, ot, saman ya da saz ve kamışların desteklenmesi ile inşa

edilirler. Ahşap desteklerin kullanılmadığı durumlarda, taş yerine pişmiş toprak ürünlerin çatkırı oluşturduğu bilinmektedir (Njoh, 2006).

Njoh'a göre bir diğer konut grubu olan '*impluvium*' üslubu, daha çok dört farklı konut ya da konut biriminin bir avlu etrafında bir araya gelmesi ile oluşmuş olan yapılardır. Bu konut üslubuna daha çok Batı Afrika'da rastlanmıştır ve özellikle sömürgecilik dönemi öncesi yerel Afrika krallıklarında kullanılmıştır. Bu konutların ortasında yer alan avlu, genel olarak çatılardan akan suların toplandığı bir alandır. Bu konutlar aynı zamanda dış etkilere karşı kale gibi görev yapmak üzere dış duvarları kalın olacak şekilde inşa edilirler (Njoh, 2006). Genellikle her bir konut ünitesinde aynı sülaleye ait farklı aileler ikamet etmektedir. Bu şekilde bir araya gelmiş, aynı ya da birkaç sülalenin bir arada yaşadığı yerleşim birimlerinin dış tehditlere karşı birlikte mücadele ettiği bilinmektedir, ayrıca bu tür yerleşimlerin geniş aile bağlarını güçlendirdiği de açıktır (Njoh, 1999).

Bir diğer konut biçimi olan 'tepe üslubu', adından da anlaşılacağı üzere tepelik alanlarda görülmektedir. Bu konut tipinin en dikkat çeken özelliği daha çok tepe yamaçlarındaki taşların yapı malzemesi olarak kullanılmasıdır. Bu konutlar Afrika kozmolojisi ve spiritüalizminin sembolik olarak ifadesini içeren detaylıca işlenmiş süslemeleri barındırır (Njoh, 2006).

İlk olarak *Homo habilis* ya da *Homo erectus* türleri ile ortaya çıktığı düşünülen 'arı kovanı' tipi, günümüzde Güney Afrika, Namibia, Lesotho ve Swaziland bölgelerinde görülmektedir. Genel olarak her bir ünitenin arı kovanına benzediği, kubbemsi bir görünüme sahip yapılardır. Bu tür konutlar daha çok bir gövdenin üzerine kubbemsi bir çatkının yerleştirilmesiyle değil, bizatihi yapının kendisinin kubbemsi bir biçimde inşa edilmesi ilkesine dayanır. Daha çok ahşap elemanlar kullanılır ve dolgu malzemesi olarak ot, saz, saman gibi bitkisel malzemeler el ile işlenir (Njoh, 2006).

'Ghorfa' tipi yapılar birden çok katlı, taş veya pişmiş tuğla malzemenin kullanıldığı yapılardır. Bu yapılar daha çok yerleşim amacıyla değil, tarım ürünlerinin saklanması için beşik tonozlar kullanılarak inşa edilmiştir (Njoh, 2006).

'Kasaba' ya da 'Kasbah, Kashbah' tipi yapılar ise, diğer konut tiplerine göre anıtsallık ve kalıcılık karakterlerini bünyesinde en çok taşıyan mimarlık üretimleridir. Bu yapılar çok kata sahip olup, ortak bir ataya sahip kuşakların birlikte ikamet ettiği konutlar olarak inşa edilirler. Bu konutların Fas'ta görülen hisarların yapısından etkilenerek ortaya çıktıkları düşünülmektedir. Daha çok ahşap çatı kirişleri ile desteklenmiş, dairesel ya da dikdörtgen şeklindeki konutların güvenlik amaçlı olarak tamamen toprak ile kaplanmaları sonucu ortaya çıkmış yapılardır (Njoh, 2006; Njoh, 1999).

Geleneksel Afrika mimarlığında, yapı malzemelerini, mimari biçimlenişleri ve yapının işlevlerini ele alan Njoh'a göre, kullanılan yapı malzemeleri, genel olarak erişilebilir ve kolay taşınabilir olmasına göre seçilir. Yapı olabildiğince az iş gücü, maliyet, zaman ve enerji gerektirecek şekilde inşa

edilir. Geleneksel Afrika mimarlık ürünleri, genel olarak uzun süreli deneme yanılma süreçlerinden sonra doğayla, coğrafyayla, topografyayla ve jeoloji ile en uygun formda olacak şekilde tasarlanır. Aynı zamanda, kullanıcılarının konfor ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için inşa edilmeye çalışılır (Njoh, 2006; Njoh, 2020).

1.2. Susan Denyer: Afrika Yerel Konut Mimarlığında Tipolojiler

Afrika'daki mimari konut biçimlenişlerini tipolojik olarak ele alan bir başka araştırmacı Susan Denyer olmuştur. Denyer, Afrika'da görülen konut mimarlığını 32 farklı tipolojik gruba ayırır. Bu makale kapsamında altı adet, birbirinden farklılaşan tipe yer verilecektir. Bunlar Denyer'in 1978 tarihli '*African traditional architecture: An historical and geographical perspective*' kitabındaki Tip 1,2,7, 12, 17, 32'dir.

Tip 1; yuvarlak planlı, kendi başına ayakta duran, yarıçapı yüksekliğinden daha az olan taş ya da çamur malzeme ile inşa edilmiş konut biçimleridir. Genellikle sazlıklarla kaplı konik ya da trompet şeklinde inşa edilmiş çatıları bulunmaktadır. Bu türe ait en önemli örnekler şu kabilelerde ve bölgelerde görülmektedir: Koalib, Heiban, Tira, Moro, Mesakin, Korongo, Tullişi (Sudan); Rift Vadisi Duvarı, Engaruku (Tanzanya); Matakam, Kirdi, Kapsiki, Namchi, (kuzey Nijerya, kuzey Kamerun); Angas, Ron, Birom (kuzey Nijerya); Bandiagara yokuşu (Mali); Tamgue Dağları (Senegal and Guinea); Atakora Dağları (kuzey Togo ve Benin); Baya-Kaka (Orta Afrika Cumhuriyeti) (Denyer,1978).

İkinci tip ise (Tip 2); yuvarlak planlı, kendi başına ayakta duran, yarıçapı yüksekliğine yaklaşık olarak eşit, çim ya da otlarla yapı çerçevesinin kaplandığı yapılardır. Bu türe ait en önemli örnekler şu kabilelerde ve bölgelerde görülmektedir: Eritrea ve Etiyopya'nın bazı bölgeleri ve Tanzanya'daki Vanji (Wanji) kabilesi (Denyer,1978).

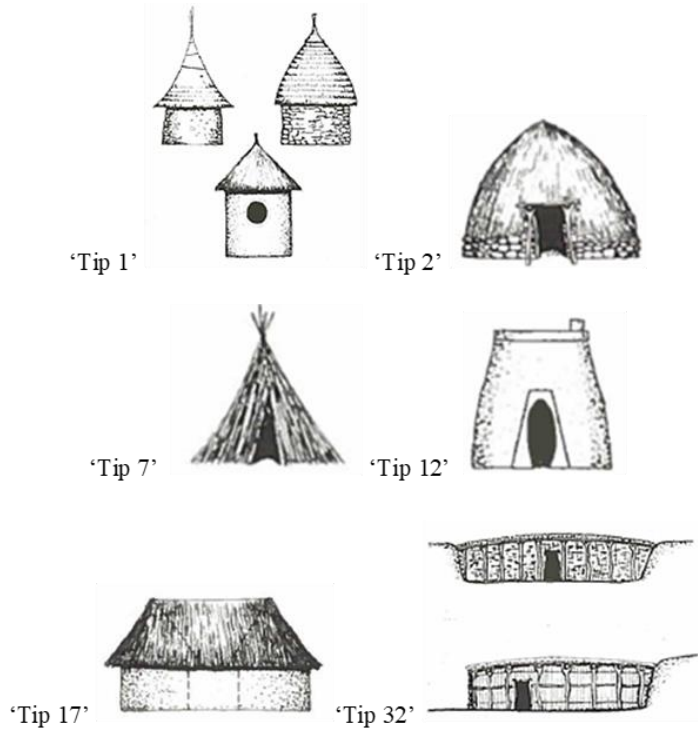
Yedinci tip (Tip 7); yuvarlak planlı, kendi başına ayakta duran, konik bir çatıdan oluşan ve duvarları bulunmayan yapı türleridir. Bu yapıların çerçevesi doğrusal çubuklardan oluşur ve bazı durumlarda üzeri sazlık malzemeler ile kaplanır. Bu türe ait en önemli örnekler şu kabilelerde ve bölgelerde görülmektedir: Fulani kuru mevsim konutları, (kuzey Nijerya); Kinga bölgesi (Tanzanya); Lutoko (Sudan); bazı Saho kabileleri (Etiyopya) (Denyer,1978).

On ikinci (Tip 12); yuvarlak planlı, kendi başına ayakta duran, düz çatılı, duvarları çamur ya da kil karışımı ile kaplı olan yapılardır. Bu yapı tipinin çatısı saman ve çamur karışımı ile örtülmüştür ve yapının duvarları genellikle boyanmış ve oymalarla süslenmiştir. Bu türe ait en önemli örnekler şu kabilelerde ve bölgelerde görülmektedir: bazı Dogon (Mali) kabileleri; Lobi, Nankanse, kuzey Gana; güney Burkina Faso (Po bölgesi civarı), kuzey Burkina Faso (Ouahigouya civarı) (Denyer,1978).

On yedinci tip (Tip 17) ise daha çok taş planlı (iç içe geçmiş ortak merkezli dairelerden oluşan), merkezi bir iç avlusu bulunan (impluvium), çamur duvarlı, semer sırtı şeklinde sazdan yapılmış çatısı bulunan yapılardır. Bu türe ait en önemli örnekler şu kabilelerde ve bölgelerde

görülmektedir: Diola (Senegal); Manjak, Papcis (Gine-Bissau); Dida, Guro, Gagu (Fildişi Sahilleri) (Denyer,1978).

Otuz ikinci tip (Tip 32), tamamen yeraltında bulunan ya da yarı yer altına gömülü yapılardır. Bunlar; dikdörtgen planlı, bazen önüne yaya yolu kazılmış, çamur, kerpiç, çim veya hasır ile örülmüş duvarlı, direklerle desteklenmiş toprak çatılı yapılardır. Bu türe ait en önemli örnekler şu kabilelerde ve bölgelerde görülmektedir: Iraqw, Gorowa (Tanzanya); bazı Tigre kabileleri (Etiyopya); Nijer Nehri mendereslerinin bazı bölümlerinde, güney Burkina Faso'da (Denyer,1978).

Şekil 1. Afrika konut mimarlığında görülen otuz iki tipolojiden seçilmiş altı tipoloji

Kaynak: (Denyer,1978)

1.3. Richard W. Hull: Afrika Yerel Mimarisinde Kullanılan Biçimlerin Kökeni

Afrika kentleri ve geleneksel mimarisi üzerine çalışmalar yapmış bir diğer araştırmacı olan Richard W. Hull, 1976 yılında yazmış olduğu '*African Cities and Towns Before the European Conquest*' adlı eserinde Afrika'da görülen konut biçimlerini sınıflandırmıştır. Hull'a göre, Avrupalıların Afrika kıtasında sömürgecilik faaliyetlerinde bulunmasından önce geleneksel Afrika mimarlığı büyük bir çeşitliliğe sahipti (Hull, 1976; Hull, 1972).

Hull'a göre, Roma İmparatorluğu'nun kuzey Afrika'yı topraklarına katması sebebiyle Afrika mimarlığında dikdörtgen biçimlerin kullanılması -özellikle kuzey Afrika, Sudan ve bu coğrafyalara yakın bölgelerde- artmıştır. Arkeolojik çalışmalar, Batı Afrikalıların, özellikle Gana ve çevresinde yaşayan bazı kabilelerin -bazı Avrupalı devletlerin sömürgeleştirme faaliyetleri başlamadan, yani 15.

yüzyıldan önce bile- dikdörtgen planlı konut biçimini kullandığını göstermektedir. Özellikle, Beyaz Volta Nehri'ne bakan eğimli bir alanda düz çatılı dikdörtgen planlardan oluşmuş konutlardan oluşan bir köy kalıntısının bulunması dikdörtgen planla konut inşa etme geleneğinin çok eski dönemlere dayandığının önemli bir göstergesidir (Hull, 1976). Örneğin Kongo'nun ekvatorial bölgelerinde yaşayan Makanza kabilelerinin ve Kongo havzasında yaşayan bazı etnik grupların yerleşimlerinde, kare ya da dikdörtgen planlı konutların sıkça tasarlandığı bilinmektedir. Ek olarak, kare planlı piramidal çatılı konutlar, Kamerun'daki Bamileke kabilelerinin mimarisinde, Zaire'nin merkezi bölgesinde ve Kamerun'un dağlık alanlarında görülmektedir (Hull, 1976). 13. yüzyıldan itibaren Sudan'lı bazı yöneticilerin İslam'ı benimsemesi ile Arap ve Mısır mimarisi etkisinde üretilmiş bazı konut biçimlerinin, Sudan üzerinden Kamerun'un kırsal alanlarına ve Batı Afrika'ya doğru yayılması önemli bir savdır. Kare ve dikdörtgen planlı konut gelişimi ile daha dayanıklı, birden fazla kata sahip, yerel mimari örneği olarak gösterilebilecek konutlar Afrika'da üretilmeye başlanmıştır (Hull, 1976; Hull, 1972).

Doğu Afrika'da Swahili medeniyetinin büyümesi ile, Arap yarımadasının güneyinde yer alan çeşitli konut biçimleri bu bölgelerde görülmeye başlamıştır. Doğu Afrika'nın iç bölgelerinde yağmurun az olduğu ve saz bulma imkânının zor olduğu bölgelerde, düz damlı güney Arap mimarisi etkisinde konutlara sıkça rastlanır. Tanzania'da yaşayan Hehe ve Gogo kabileleri, Tanzania ve Kenya'da yaşayan Masaai kabileleri, Uganda ve Sudan'da yaşayan Sebei kabilesi, Arap mimarisi etkisi ile kare ya da dikdörtgen plan şemasını sıkça kullanmışlardır (Hull, 1976). Hull'a göre, arı kovanı tipi olarak isimlendirilen tip daha çok Nguni kabileleri, Khoi kabileleri, Kongo Pigmeleri, San Kabileleri, Svaziland kabileleri gibi kabileler tarafından benimsenmiştir. Xhosa, Sotho ve Tembu kabilelerinin yerel konutları ise arı kovanı tipine göre daha yuvarlaktır. Arı kovanına benzer şekilde, çan formunda çatıklar ise, yarı göçebe olan Tanzania'daki Fipa'lar ve Çad gölü çevresinde yaşayan Kanembu halkları tarafından inşa edilmiştir. Bu konutlar daha çok birbirine gevşekçe bağlanmış sazlardan tasarlanır ve az malzeme, enerji ve zaman kullanılacak bir biçimde üretilir (Hull, 1976). Hull'a göre Sahra Çölü'nün güneyinde yaygın olarak görülen bir başka konut tipi ise silindir üzeri koni biçimli konut tipidir. Bu tip konut biçimi, yerleşik tarım toplumlarında ve kasabalarda yaşayan kabileler tarafından tercih edilmektedir. Daha çok Senegal'in doğusundan başlayarak Kamerun'un kırsal bölgelerine kadar uzanan geniş bir alanda görülmektedir. Buna ek olarak, bu tip konutlar, Angola'nın ve Kongo'nun savana alanlarında, Tanzania'nın birçok bölgesinde, Zambiya'da, Malavi, Mozambik, Zimbabwe ve Güney Afrika'nın çeşitli bölgelerinde görülmektedir. Genel olarak yapının gövdesini oluşturan silindirler, ince dal parçalarının bir sağlamlaştırma unsuru olarak kile eklenmesi ve bu kil kalıplarının ahşap direklerin arasını doldurması yoluyla üretilir. Hull'a göre, Batı Afrika savanalarında en yaygın konut biçimi, sazlardan üretilmiş konik çatılı, silindir biçimli bir gövdeden oluşan konut biçimleridir. Etiyopya'nın Sidamo bölgesinde yer alan, soğan biçimli çatılı, bambudan

üretmiş yerleşimler ve Batı Afrika krallıklarına ait sazdan yapılmış saraylar da diğer önemli yerel mimari örneklerindedir (Hull, 1972; Hull, 1976).

2. AFRİKA YEREL KONUT MİMARİSİ'NE DAİR ALTI ÇİZİLMESİ GEREKENLER

Afrika'nın doğu bölgesinde görülen ve Swahili medeniyeti ve Arap mimarisi etkisi sonucu ortaya çıkan konut biçimlenişlerinin Afrika'nın iç bölgelerine taşınması on dokuzuncu yüzyılı bulmuştur (Bourdier ve Trinh, 2011). Bu bağlamda, Tanzanya ve özellikle sahil ticaretinin etkin olduğu Ujiji gibi bölgeler mimari anlayış açısından dış ve iç etkileşimlerin yaşandığı coğrafyalardır (Crouch ve Johnson, 2001; Bourgeois, 1983). 19. yüzyılda, bölgede, büyük çatılı Hint bungalovu, düz çatılı ve avlulu Tembe tipi konutlar, arı kovanı tipli kulübeler, önünde 'baraza' denilen kamusal bir toplanma mekânını barındıran Swahili tipi kare kulübeler gibi birçok farklı konutun görüldüğü bilinmektedir (Hull, 1976; Hull, 1981).

Afrika'nın iki katlı ahşap yapılar, 19. yüzyıla kadar bir yaygınlık kazanamamıştır (Prussin, 1974). Bu durumun temel nedenlerinden biri 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar pişmiş toprak malzemenin yerine kerpicin kullanılmış olmasıdır. 1850'lerden itibaren bölgede tuğla gibi pişmiş toprak malzemelerin tercih edilmeye başlanması ile ahşap direkler ve tuğlalardan oluşan iki katlı yapılar bölgede görülmeye başlanmıştır. Bu tip konut biçimini, ilk olarak Güney Amerika ve Sierra Leone'de bir dönem yaşamış, Yoruba kökenli, özgürlüğüne kavuşmuş kölelerin Afrika'ya getirdiği düşünülmektedir. 'Brezilya tipi' olarak adlandırılan bu iki katlı konutlar 1900'lerden itibaren Lagos ve çevresinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Sömürgecilik dönemine kadar küçük kasaba ve köylerde yaygın olmayan ve çoğunlukla misyonerler, Arap tüccarlar ve sömürgeci bürokratlar tarafından kullanılan dikdörtgen planlı konutlar, daha sonra giderek zenginlik, refah ve modernlik sembolü olarak Sahra altı Afrika'da yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Njoh, 2006; Bourdier ve Trinh, 2011). Yuvarlak planlı ve kubbemsi, konik ya da piramidal çatılı konut geleneği ise azalmaya başlamıştır. Dikdörtgen planlı ve mümkünse iki katlı konutlar ilerleme ve prestijin bir göstergesi olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Çatı olarak oluklu metal çatılar, dayanımı ve dikdörtgen plan üzerine kolay ve hızlı uygulanabilirliği yüzünden tercih edilmeye başlanmıştır (Njoh, 2006). Günümüzde Batı Afrika ve sahil bölgelerde yuvarlak planlı konutlar sınırlı sayıda uygulanır olmuş, fakat savana bölgesinde Müslüman olmayan köylerde yaşayan kabileler tarafından sıkça inşa edilen bir tip olarak kalmıştır (Bourgeois, 1983; Elleh, 1997). Tanzanya'nın Nyakyusa kabilelerinin yaşadığı köylerde, yaşça daha kıdemli olan kadın eşlerin yuvarlak planlı konutlarda yaşadığı bilinmektedir. Kuzey Gana'da da Dagomba kabilelerine ait köylerde yaşayan kadınların yuvarlak planlı evleri tercih ettikleri görülmüştür, buna karşın genç erkek bireylerin kendilerine ait kare planlı odaları tercih ettikleri bilinmektedir. Güney Afrika'daki Avrupa istilasının etkisine rağmen, bu coğrafyada yaşayan

birçok Afrikalı kabile, dairesel planlı, kil ve saz malzeme kullanılarak inşa edilmiş çatılarda yaşamayı gerek işlevsel açıdan gerek konfor ve estetik açıdan tatmin edici buldukları için sürdürmektedirler. Ancak dikdörtgen plan kullanımını da bu bölgede hızla artmaktadır (Njoh, 2015; Denyer, 1978; Hull, 1976).

SONUÇ

Afrika mimarlığındaki yerel konut evrimleşmesini incelemek için, Susan Denyer, Richard W. Hull ve Ambe J. Njoah'ın sınıflandırmaları birincil derecede önemlidir. Bu isimlere ait çalışmalar, mimari ürünleri kültürel arka planları ile ele almış olup, yerel Afrika konutlarının plan özellikleri ve malzeme bilgisi açısından önemli bilgiler sunmuştur. Bu bilgiler, mimari ve kültürel antropoloji başta olmak üzere insan bilimleri açısından önemlidir.

Vurgulanması gereken ilk husus, yerel Afrika mimarisinde mimari elemanların insan bedeninin unsurları ile ilişkili olarak ele alınmasıdır. Yapılar tasarlanırken beden ve beden parçaları, konutun elemanları ile eşleştirilerek, benzetilerek uygulama yapılır.

İkincil vurgulanması gereken nokta ise, geleneksel Afrika mimarlığı içerisinde yuvarlak planlı konutların, dikdörtgen planlı konutlara göre daha öncül olduğu ve daha çok tercih edildiğidir. Bunun yanında, Kuzey Afrika'da kare planlı, iç avlulu evlerin sıkça kullanıldığı ve Roma istilasından itibaren bu plan şemasının kuzey Afrika'da yaygınlık gösterdiği bilinmektedir. Kare ve dikdörtgen planlı konut geleneği, İslam etkisi ile Mısır ve Sudan üzerinden daha güney ve batı bölgelere taşınmıştır.

Afrika yerel mimarisinde, konut tipolojisinin evrimleşmesinin diğer bir boyutu ise kullanılan malzeme türüdür. Saz, ot, saman gibi bitkisel malzemeler kullanılarak yapılan konutların, kil ve kerpiç malzeme kullanılarak yapılan konutlara göre daha öncül olduğu ifade edilebilir. Kilden, kerpiçten ya da toprak malzemedен yapılmış yerleşik konutların, göçebelğe uygun olarak üretilmiş çadır benzeri çatılara göre daha sonradan ortaya çıktığı açıktır. Geleneksel Afrika mimarlığı içerisinde konut biçimlerinin malzeme, plan şeması, işçilik gibi açılara odaklanmak, antropoloji ve mimarlık alanındaki niteliksel çalışmalar için son derece önemli veriler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Blier, S. P. (1983). Houses are human: Architectural self-images of Africa's Tamberma. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 42, 371-382.

Bourdier, J.-P., & Trinh, T. M.-H. (2011). *Vernacular architecture of West Africa: A world in dwelling*. Abingdon, Oxon, England: Routledge.

Bourgeois, J.-L. (1983). *Spectacular vernacular: Traditional desert architecture from West Africa and Southwest Asia*. Washington, D.C.: The Service.

Crouch, D. P., & Johnson, J. G. (2001). *Traditions in architecture: Africa, America, Asia, and Oceania*. New York: Oxford University.

Denyer, S. (1978). *African traditional architecture: An historical and geographical perspective*. New York, N.Y: Africana.

- Dunsworth, H. M. (2007). *Human origins 101*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Elleh, N. (1997). *African architecture: Evolution and transformation*. New York: McGraw-Hill.
- Hart, D., & Sussman, R. W. (2009). *Man the hunted: Primates, predators, and human evolution*. Boulder, CO: Westview Press.
- Hull, R. W. (1972). *Munyakare: African civilization before the Batuuere*. New York: John Wiley.
- Hull, R. W. (1976). *African cities and towns before the European conquest*. New York: W.W. Norton & Company, Inc.
- Hull, R. W. (1981). *Southern Africa: Civilizations in turmoil*. New York: New York University Press.
- Leakey, R. E. (1982). *Human origins*. New York: Lodestar Books.
- Njoh, A. J. (1999). *Urban planning, housing and spatial structures in Sub-Saharan Africa: Nature, impact and development implications of exogenous forces*. Aldershot: Ashgate.
- Njoh, A. J. (2015). *Planning power: Town planning and social control in colonial Africa*. London: UCL Press.
- Njoh, A. J. (2020). *Nature in the built environment: Global politico-economic, geo-ecologic and socio-historical perspectives*. Cham: Springer.
- Njoh, W. J. (2006). *Tradition, culture and development in Africa: Historical lessons for modern development planning*. Aldershot: Ashgate.
- Prussin, L. (1974). An introduction to indigenous African architecture. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 33, 183-205.